

רעיונות משני־חיים
קריאות חדשות בפרשת השבוע

הרב יונתן זקס

רעיונות משני-חיים

קריאות חדשות בפרשת השבוע

מאנגלית: צור ארליך

Jonathan Sacks
Judaism's Life-Changing Ideas
A Weekly Reading of the Jewish Bible

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עריכה לשונית: הניה קולומבוס
הגהה: דוד ברוקנר
עימוד: רינה בן גל
עיצוב כריכה: אליהו משגב

© Courtesy of Kreina Haviv / Ahavart.com, Judaica Concept Store

The publication of this book was made possible through the
generous support of The Jewish Book Trust.

© כל הזכויות שמורות לעזבונו של הרב יונתן זקס ז"ל, 2021
כל הזכויות בעברית שמורות לספרי מגיד, הוצאת קורן, 2021

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל
אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי
מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-319-0 ISBN

Printed in Israel 2021 בישראל

שִׂמְחַת תְּשׂוּמַת רֵעִים הַאֲהוּבִים

מוקדש לכבוד נישואי

מיטל גיטלר עם דוד שוורץ

תוכן עניינים

מבוא כוחם המהפך של רעיונות..... יא

בראשית

3.....	אמונתו של אלוהים	בראשית
9.....	חותמו של אלוהים	נח
13.....	הולדתה של מוכוונות-הפנים	לך לך
17.....	הרווח שבינינו	וירא
21.....	האיש הזקן בעולם	חיי שרה
25.....	למה יצחק? למה יעקב?	תולדות
29.....	ממעמקים	ויצא
33.....	מאבק האמונה	וישלח
37.....	ניצחון ההפתעה ותבוסת הייאוש	וישב
41.....	יהודים וכלכלה	מקץ
45.....	הפסיכותרפיסט הראשון	ויגש
49.....	מה סליחה צריכה	ויחי

שמות

57.....	ה' אוהב את המתווכחים	שמות
61.....	בשביל חופש-רצון צריך לעבוד	וארא
67.....	הסיפור שאנו מספרים	בא
71.....	דרך ארוכה שהיא קצרה	בשלח

75.....	קשר של נאמנות ואהבה	יתרו
81.....	כוחה של אמפתיה	משפטים
85.....	המשכן ואפקט איקאה	תרומה
89.....	להימחץ כדי להאיר	תצוה
93.....	כעס: הוראות שימוש	כי תשא
97.....	מעבר לעצמי	ויקהל
101.....	חלל לחול, חלל לקודש	פקודי

ויקרא

107.....	הקריאה	ויקרא
113.....	יהדות היא הודיה	צו
117.....	יתרונו הגדול של החיסרון	שמיני
121.....	כוחו של הרע	תזריע
127.....	כוחו של שבח	מצורע
133.....	טהרה וכפרה – או שיבה וחזרה	אחרי מות
139.....	האהבה משוועת לסדר	קדושים
145.....	יומן המשימות השנתי	אמור
149.....	אנחנו מה שאין לנו	בהר
153.....	בחיפוש אחר ה"למה"	בחוקותי

במדבר

159.....	שני המסעות	במדבר
163.....	שאו את ראש הזולת	נשא
167.....	אמונה וחברות	בהעלותך
171.....	המרגלים בטיפול קוגניטיבי	שלח
175.....	הפופוליסט הראשון	קורח
179.....	בצל המוות, לאור הסופיות	חוקת
185.....	עם לכרד	בלק
191.....	יצירת המופת האבודה	פינחס
195.....	נושא או מושא	מטות
201.....	אנחנו העם הנוסע	מסעי

דברים

207	פצעֵי אוהב.....	דברים
211	איך משמרים אהבה.....	ואתחנן
215	לשמוע. אבל באמת לשמוע.....	עקב
219	הבט קדימה באומץ.....	ראה
223	מֶלֶךְ שהוא עֶבֶד.....	שופטים
229	הון חברתי וחמורים רובצים.....	כי תצא
235	מה הסיפור שלנו.....	כי תבוא
241	העולם מחכה לכם.....	ניצבים
245	ההר השני.....	וילך
249	משה והאינטליגנציה הרגשית.....	האזינו
255	סימפוניה בלתי גמורה.....	וזאת הברכה
259	על אודות המחבר.....	

מבוא

כוחם המהפך של רעיונות*

מהי יהדות? דת? אמונה? אורח חיים? מערכת אמונות? אוסף מצוות? תרבות? ציוויליזציה? היהדות היא כל אלה, אבל היא גם מעבר להם. הרחק מעבר. היא דרך חשיבה, משור של רעיונות: דרך להבנת העולם ומקומנו בו. היהדות מכילה רעיונות משני־חיים.

מעטים האנשים החושבים על האמונה הדתית כמונחים הללו. אנו יודעים שבתורה תרי"ג מצוות, 613. אנו יודעים שביהדות יש אמונות. הרמב"ם ניסח את שלושה־עשר עיקרי האמונה היהודית. אבל הללו אינם כל מהותה של היהדות, וגם אינם עיקר ייחודה.

היהדות הייתה ועודנה דרך מקורית להפליא לחשוב על החיים. הנה דוגמה, מן החביבות עליי: הכרזת העצמאות של ארצות הברית, משנת 1776, והמשפט החשוב ביותר בה, "מקובלות עלינו אמיתות אלה כמוכחות מאליהן, שכל בני האדם נבראו שווים, שהבורא העניק להם זכויות מסוימות שאי אפשר לשלול מהם, וכיניהן הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר". יש הטוענים שזהו המשפט החשוב ביותר בתולדות הפוליטיקה המודרנית. אליו כיוון אברהם לינקולן כשאמר, בפתח נאום גטיסברג שלו, "לפני שמונים ושבע שנה הולידו אבותינו על יבשת זו אומה חדשה, אשר הורתה בחירות ויעודה באמונה כי כל בני האדם נבראו שווים".

על האירוניה במשפט זה הערתי פעמים רבות: "אמיתות אלה" רחוקות מאוד מלהיות "מוכחות מאליהן". הן היו נשמעות אבסורד גמור לאפלטון ולאריסטו, שהאמינו כי לא כל בני האדם נבראו שווים, וכיוון שכך אין להם זכויות שוות. הן היו מוכחות מאליהן רק למי שגדל בתרבות שהפנימה עד לשד עצמותיה את התנ"ך

* הערת העורך: פרקי הספר נכתבו בשנת תשע"ח.

ואת הרעיון המהפכני המוצג בפרק הראשון שלו – שכולנו, בלי הבדלי צבע, תרבות, מעמד או אמונה, נבראנו בצלם אלוהים וכדמותו. זהו אחד הרעיונות משני-העולם של היהדות.

הדוגמה הזאת מראה לנו גם שאפשר להעלות רעיון, לנסחו במילים ולהכריז עליו באוזני כל באי עולם, ועדיין להזדקק למאמץ רב כדי להפנים אותו, ולמאבק כדי להגשימו. תומס ג'פרסון, שכתב את טיוטת הכרזת העצמאות, היה הוא עצמו בעל עבדים. ככל הנראה לא חשב שאנשים שחורי עור, או עבדים, כלולים בביטוי שלו "כל בני האדם". שמונים ושבע שנה לאחר מכן, כאשר לינקולן ציטט את הדברים בנאום גטיסברג, הייתה ארצות הברית נתונה במלחמת אזרחים סביב הסוגיה הזאת ממש. אך גם אם נדרשות להם שנים רבות, רעיונות משנים את העולם. חלקם עושים זאת על ידי שהם מובילים להמצאות. חשבו על כמה מהרעיונות הגדולים של העת האחרונה: המחשב, האינטרנט, מנועי החיפוש, תוכנות הרשתות החברתיות והטלפונים החכמים. כולם היו בגדר מחשבה ורעיון לפני שהגיעו לכלל ייצור. "סוף מעשה במחשבה תחילה", אנו אומרים על השבת שבאה אחר ששת ימי הבריאה: תחילה באה המחשבה, ורק אז יכול המעשה להפוך את הרעיון למציאות. השבת עצמה, אגב, גם היא מן הרעיונות משני-העולם של היהדות.

אבל לפעמים רעיונות משנים את העולם מפני שהם משנים אותנו. אלה הם הרעיונות שאני מבקש ללבן בעיוניי בפרשות השבוע.

רעיונות ששינו את חיי

חיי שלי השתנו בידי רעיונות. לא כולם רעיונות יהודיים דווקא – אבל רעיונות. הנה שלוש דוגמאות.

לפני שנות דור הקמתי ארגון ושמו "המשכיות יהודית", שנועד לשנות את הקהילה היהודית בבריטניה באמצעות תגבור החינוך בכל הרמות והגילים. התוכנית הצליחה, אבל עוררה מחלוקת עזה. ד"ר מייקל סינקלר, שעמד בהתנדבות בראש הארגון, היה אדם מיוחד במינו שהרעיף על המיזם מכספו, ממרצו ומזמנו, ותמיד חשב מחוץ לקופסה. בימי השיא של המחלוקת הזמנתי אותו לפגוש רבנים מן הקהילה ולשמוע מהם מה מטרד אותם. הפגישה לא עלתה יפה. הרבנים לא חסכו מד"ר סינקלר את מררתם, אך הוא נשאר רגוע להפליא. בתום הפגישה הלכתי איתו למכוניתו והתנצלתי על היחס שקיבל. הוא חיך אליי, אמר לי לא לדאוג, והוסיף, "זו חוויה מעצבת-אישיות".

כוחם המהפך של רעיונות

תגובתו זו כמו חשמלה אותי – ושינתה את חיי. הנה איש המתמסר כל כך למען הכלל, בהתנדבות ובנדיבות, ובתמורה הוא מקבל רק ביקורת. הדבר הזכיר לי את המימרה האירונית הידועה, "כל מעשה טוב יבוא בסוף על עונשו". ובכל זאת, בלב מטר החיצים המתמיד הוא שמר תמיד על שלוותו, מפני שהוא היה מסוגל לפסוע צעד או שניים לאחור, להתרחק מרתיחתו של הרגע, ולהתבונן בתמונה הרחבה – שבה ניסיונות ההווה מתגלים כמכשולים מחשלים בדרך אל היעד. מאז, בכל פעם שאני נקלע למחלוקת או למשבר, אני אומר לעצמי "זו הייתה חוויה מעצבת-אישיות". וכיוון שכך אני חושב עליה, כך היא.

הדוגמה השנייה: כרבים בימינו, רבים מדי, אני סובל מאינסומניה, נדודי שינה. הזכרתי זאת פעם באוזניו של רבי ומורי, הרב נחום רבינוביץ' ז"ל. תגובתו המיידית הייתה: אתה יכול ללמד אותי איך מקבלים אינסומניה? הוא ישמח להיות מסוגל שלא לישון, אמר לי, וציטט מימרה מהתלמוד, "לא איברי סיהרא אלא לגירסא": לא נברא אור הירח אלא ללימוד.¹ מה שראיתי כמפגע, הוא ראה כהזדמנות. אם ישנים פחות אפשר ללמוד יותר. תגובתו זו של רבי לא ריפאה את נדודי השינה שלי (אם כי גיליתי שהם עוזרים לי להתקרב אל מאמר משורר תהלים, "הַגֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל"), אבל היא גרמה לי לראות אותם בהקשר חדש. מאז אני מנצל טוב יותר את השעות שאני מתקשה להירדם בהן.

האמונה היהודית המשפיעה ביותר על חיי באופן אישי היא רעיון ההשגחה הפרטית. בכל פעם שקרה לי מאורע בלתי צפוי שאלתי את עצמי "מה מנסה ה' לומר לי? איך הוא רוצה שאגיב? וכיוון שהדבר כבר קרה, איך אוכל להפוך אותו לברכה?" למדתי זאת מפגישותיי המוקדמות עם חב"ד ועם הרבי מלובביץ'. למדתי זאת בשנית מנקודת מבט אחרת לגמרי – מלימוד כתביו של ויקטור פראנקל, האיש ששרד מאושוויץ והצמיח ממה שעבר שם סוג חדש של פסיכותרפיה המתבסס על מסקנתו כי "האדם מחפש משמעות". הוא גרס שעלינו לשאול את עצמנו לא "מה אני רוצה מהחיים?", אלא תמיד "מה החיים רוצים ממני?". הופתעתי ושמחתי לגלות שהרבי עצמו היה ממוקירי שיטתו של פראנקל. תוצאת אמונתי העזה בהשגחה הפרטית – או, כפי שאני מנסח זאת לפעמים, "החיים כהקשבה" – היא הצפת חיי במשמעות. לדידי, שום דבר איננו קורה סתם כך. אני מאמין שהדברים שקורים לי קוראים לי. הם קוראים לי להגיב עליהם בדרך מסוימת. רעיונות משנים חיים.

1. סנהדרין סה ע"א.

רעיונות יהודיים

היהודים הם שתרמו לעולם כמה מן הגדולים ברעיונות ששינו את פניו. ראוי להקשיב לעדותם של כותבים לא־יהודים בנושא זה. ההיסטוריון הקתולי פול ג'ונסון כתב: "אנו חבים ליהודים את רעיון השוויון בפני החוק, האלוהי והאנושי כאחד; את רעיון קדושת החיים וכבודו של האדם כאדם; את מושגי המצפון האישי וגאולת הפרט, המצפון הקולקטיבי והאחריות החברתית; את השלום כאידיאל מופשט ואת האהבה כיסוד הצדק; ועוד פריטים רבים שהם מיסודות המוסר של התודעה האנושית".²

היסטוריון קתולי אחר, תומס קהיל, כתב: "היהודים נתנו לנו את החוץ ואת הפנים, את תפיסת עולמנו ואת חיינו. אין אנו יכולים לקום בבוקר או לחצות את הכביש מבלי להיות יהודים. אנחנו חולמים חלומות יהודיים ומטפחים תקוות יהודיות. למעשה, רוב המושגים החיוביים שלנו – חדש, הרפתקה, הפתעה; מיוחד, אישי, אדם, ייעוד; זמן, היסטוריה, עתיד; חופש, קדמה, רוח; אמונה תקווה, צדק – הם מתת היהודים".³

ויליאם ריס־מוג המנוח, עורכו של הטיימס הלונדוני, קתולי גם הוא, כתב פעם: "אחת המתנות שנתנה התרבות היהודית לנצרות הייתה שהיא לימדה את הנוצרים לחשוב כמו יהודים"; והוא הוסיף, "אדם מודרני שלא למד לחשוב כמו יהודי, קשה לומר שהוא למד לחשוב בכלל".⁴

אך מופלא מכולם שיפוט של אחד ממבקריה החריפים של היהדות, פרידריך ניטשה:

על פי זה נתבונן בהם, במלומדים היהודים – הם חסידיה הגדולים של הלוגיקה, כלומר של כפיית ההסכמה בכוח הטעמים; הם יודעים שבעזרת הלוגיקה הם חייבים לנצח, גם כל היכן שניצבת נגדם רתיעה גזענית ומעמדית, כל היכן שאין ששים להאמין להם. כי הנה אין לך דבר דמוקרטי יותר מהלוגיקה: היא לא תהדר פני איש, ואף חוטמים עקומים יישרו בעיניה (ודרך אגב: אירופה אסירת־תודה היא במידה לא מעטה ליהודים על הלוגיזציה שלה, על יתר ניקיון בהרגלי המוח... כל היכן שהיהודים הגיעו לכלל השפעה, הם לימדו להבחין ביתר דקות,

2. Paul Johnson, *A History of the Jews*, New York: Harper Perennial, 1987, p. 585.

3. תומס קהיל, מתת היהודים, מאנגלית: אריה אוריאל, אור יהודה: כנרת, 1999, עמ' 198.

4. William Rees-Mogg, *The Reigning Error: The Crisis of World Inflation*, London: Hamilton, 1974,

כוחם המהפך של רעיונות

להסיק ביתר חריפות, לכתוב ביתר בהירות וטוהר: מאז ומתמיד היה תפקידם להביא עם 'לכלל היגיון'.⁵

זו מחווה מרשימה מצד מי שבעגה הפוליטית אפשר היה לכנותו "ראש האופוזיציה". לכאורה, הרעיונות שהיהדות הביאה לעולם נעשו חלק מהמורשת הרוחנית המשותפת לאנושות, או לפחות למערב, והם כיום, כלשונו של ג'פרסון, "אמיתות מוכחות מאליהן". אך אין הדבר כן. כמה מהם אבדו לאורך הדורות; אחרים, המערב מעולם לא הבין לאשורם. את זאת אני מקווה לברר בעיונינו, ויש לכך שני טעמים. את הראשון השמיע ניטשה עצמו. הוא רצה שהמערב יעזוב את המוסר היהודי-נוצרי ויאמץ במקומו את מה שהוא כינה "הרצון לעוצמה". זו הייתה שגיאה הרת אסון. הרצון לעוצמה אינו מקורי בשום אופן. הוא קיים עוד מימי קין, ומחירו הוא מרחץ דמים בלתי פוסק. אבל ניטשה צדק במובן אחד: החלופה הגדולה היא היהדות. הברירה העומדת בפני האנושות בכל עידן ועידן היא זו שבין רעיון הכוח לבין כוחם של הרעיונות. היהדות האמינה תמיד בכוחם של רעיונות, שהוא הדרך הלא אלימה היחידה לשנות את העולם.

הטעם השני אינו פוליטי וגם אינו פילוסופי, כי אם אישי. יש רעיונות שבאמת משנים את החיים. בכל פרק, על כל פרשה בתורה, אנסה להציג בפניכם רעיון אחד כזה. אם נצליח לשנות את דרך החשיבה שלנו, נוכל להניע שרשרת של שינוי: בעקבותיו ישתנה האופן שבו אנו מרגישים, ובעקבות זאת האופן שבו אנו מתנהגים, ועל ידי כן נהיה בני אדם שונים. רעיונות משנים חיים, ורעיונות גדולים מובילים אותנו לאומץ, לאושר ולחיים ברוכים.

* * *

לא קל לכתוב ספרים מתוך הלחץ המתמיד של החיים הציבוריים – ועל כן אני תלוי תמיד בצוות הלשכה שלי. התברכתי בצוות מעולה: ג'ואנה בנארוש, דן סאקר ודבי אייפילד. אני מודה על כך לה' יום יום. שמחה היא לי לעבוד עם שלושתם, ובלי יעילותם הרוגעת ומסירותם שמעבר לדרישות התפקיד ספק אם הייתי יכול לכתוב את השיחות שבספר הזה, ואת שאר ספריי מן השנים האחרונות.

5. פרידריך ניטשה, המדע העליון, ספר חמישי, סעיף 348, בתוך ניטשה, הולדתה של הטרגדיה; המדע העליון, מגרמנית: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1985, עמ' 367.

"שְׂגִיאוֹת מִי יִבִּין? מִנְסֻתָרוֹת נִקְנִי", הפליא לפייט משורר תהלים. השגיאה רובצת לפתחנו תמיד, ועליי להודות במיוחד לשני אנשים שהצביעו על שגיאות בספר זה ובאחרים משלי: דייוויד פֶּרִי, רשם בית הדין הרבני של לונדון, ופרופ' לסלי וגנר. אני חב להם חוב עצום. טווח הידע של דייוויד עוצר נשימה ממש, ולזלי מזהה כשלים לוגיים ממרחק קילומטר. חברים טובים מהם ועדינים מהם לא יכולתי לבקש לעצמי. תודתי נתונה כתמיד למו"ל שלי, מתיו מילר, ולצוות הוצאת מגיד על ההתלהבות והמקצוענות הנפלאות שלהם. זכות היא לי לעבוד איתם.

העמוקה שבתודתי נתונה לאשתי איליין ולילדינו יהושע, דינה וגילה, ולכל בני משפחותיהם. הם לימדו אותי על החיים יותר ממה שלימדתי אותם. כפי שכתבתי אך זה לעיל, בכל דור ודור נדרשת האנושות לבחור בין רעיון הכוח לבין כוחם של הרעיונות. זה אלפי שנים שהיהדות היא התגלמות חיה של הכוח שיש לרעיונות לקיים עם וגם, ככל שרעיונותיה הצליחו לחלחל החוצה, לשנות עולם. נחת רבה הסבו לי ילדיי כשיישמו את רעיונות היהדות, איש איש בדרכו, בחייהם האישיים והמקצועיים והמשפחתיים, באומץ וביצירתיות מעוררי השראה. ייתן ה' להם ולנו את העוז לנווט את חיינו לאור רעיונות, ועל ידי כך להיות ברכה לעם ישראל ולעולם.

בראשית

בראשית

אמונתו של אלוהים

בסגנון סיפורי הדור מתארת התורה בפרק הפתיחה שלה איך נגול העולם אל ההווה, איך נברא העולם באפס-מאמץ בידי כוח יוצר נשגב אחד. שוב ושוב אנו קוראים – "ויאמר אלוהים יהי... ויהי... וירא אלוהים כי טוב" – עד שאנו מגיעים אל בריאת האדם. כאן, לפתע פתאום, משתנה נימת הסיפור:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ".
וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ,
בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ,
זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. (בראשית א, כו-כוז)

הבעיות מזדקרות לעין. ראשית, מה פשר הפתיחה "נַעֲשֶׂה"? בשום מקום אחר בסיפור הבריאה לא חושב אלוהים במילים על מה שהוא עומד לברוא. ושנית, מה פשר לשון הרבים? מיהם ה"אנחנו" שאלוהים מדבר בשמם? האם היה שם מישהו בזמן ההוא, לבר ממנו?

יש תשובות רבות, אך כאן אני רוצה להתמקד באחת מהן בלבד, הניתנת במדרש המובא במסכת סנהדרין בתלמוד. היא חריגה למדי. הרבים הם המלאכים שאלוהים התייעץ איתם. הוא עשה זאת מפני שהייתה לו התלבטות גורלית. הוא ידע כי בבוראו את האדם, את ההומו ספיינס, יברא את הישות היחידה לבר ממנו עצמו המסוגלת להשמיד את החיים על פני האדמה. אם תקראו בספריו של ג'ארד דיימונד רובים, חיידקים ופלדה והתמוטטות (שהופיעו גם בתרגום עברי) תגלו כמה הרסניים היו בני האדם בכל מקום שדרכה בו כף רגלם, איזה נזק סביבתי חוללו ואיזו כליה המונית

המיטו על בני מינם ועל מינים אחרים. הנה כך מתאר המדרש במסכת סנהדרין את אשר אירע לפני בריאת האדם:

אמר רב יהודה, אמר רב:

בשעה שביקש הקב"ה לברוא את האדם ברא כת אחת של מלאכי השרת. אמר להם, "רצונכם נעשה אדם בצלמנו?" אמרו לפניו, "ריבוננו של עולם, מה מעשיו?" אמר להן, "כך וכך מעשיו". אמרו לפניו, "ריבוננו של עולם, מה אנוש פי תזכרנו וכן אדם פי תפקדנו?" (תהלים ח, ה) [כלומר, אל תברא את האדם]. הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם. וכן כת שנייה [של מלאכים]. כת שלישית אמרו לפניו, "ריבוננו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו? כל העולם כולו שלך הוא. כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך – עשה".

[ברא אלוהים את האדם, ועברו הדורות].

כיוון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה, שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו [המלאכים], "ריבוננו של עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך?" אמר להן, "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל" וגו' (ישעיהו מו, ד).¹

הנה לנו לב הדילמה שאפילו אלוהים אינו יכול לברוח ממנה. אם לא יברא את האדם, לא יהיה בעולם שום יצור המסוגל להבין שהוא נברא ושאלוהים קיים. רק בהולדת האנושות נעשה העולם מודע לעצמו. בלעדיו, בני האדם, כל הברואים היו כרובוטים, מיליארדים על מיליארדים של רובוטים העושים בלי דעת את מה שתוכנתו לעשות לנצח. וכך, אף על פי שבריאת האדם העמידה את עתידה של הבריאה כולה בסכנה, השלים אלוהים את תוכניתו וברא את האדם.

זוהי תיאולוגיה רדיקלית. התלמוד אומר לנו כאן שאפשר להסביר את קיומה של האנושות רק באמצעות העובדה שאלוהים האמין באדם. הנה כך מסביר מדרש ההלכה התנאי ספרי את הביטוי "אל אמונה" בשירת האזינו: "שהאמין בעולם ובכראו".² המסתורין הרתי האמיתי, אומרת היהדות, איננו אמונתנו באלוהים – אלא אמונתו של אלוהים בנו.

רעיון יוצא דופן זה מזדהר מן התנ"ך כולו. אלוהים תולה את תקוותיו ואת ציפיותיו מן העולם ביצור המוזר, קשה העורף, חם המזג, כפוי הטובה והמנוון

1. סנהדרין לח ע"ב.

2. ספרי דברים לב, ד.

אמונתו של אלוהים

לעיתים הקרוי הומו ספיינס, שחלקו עפר הארץ וחלקו רוח אפו של אלוהים, שמעשיו מאכזבים תדיר את בוראו ולפעמים אף מעוררים את חמתו. ובכל זאת, לעולם אין אלוהים מוותר. הוא מנסה שוב ושוב – עם אדם, עם נח, עם אברהם, יצחק, יעקב, משה, יהושע, ושלשלת של שופטים ומלכים. הוא מנסה לזמן אל המשימה הגדולה גם נשים, וכאן מצליח הרבה יותר. הן נאמנות יותר, אלימות פחות, נוהות פחות אחר הכוח. אבל אלוהים מסרב לוותר על הגברים. קרובים במיוחד הם יחסיו עם הנביאים. הם מבינים אותו, ונעשים נושאי דברו לעולם. אך רובם, סופם שהם מתאכזבים מקהל בני האדם, כשם שאלוהים מתאכזב מהם.

הנושא האמיתי של התורה איננו אמונתנו באלוהים, שלעיתים קרובות היא מגומגמת, אלא אמונתו המתמדת של אלוהים בנו. התורה איננה ספרו של האדם על אלוהים. היא ספרו של אלוהים על האדם. רק 34 פסוקים מתארים בה איך אלוהים ברא את העולם, אך יותר מ-500 פסוקים מתארים איך בנו בני ישראל מבנה קטן, ארעי ונייד שנקרא המשכן. אלוהים אינו חדל לעולם להאמין בנו, לאהוב אותנו, ולצפות מאיתנו לטוב ביותר. לרגעים הוא כמעט מתייאש. כבר בפרשתנו מסופר על רגע כזה: "וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשָׁבַת לְבוֹ רַק רָע כָּל הַיּוֹם, וַיִּנְחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ" (בראשית ו, ה-ו). אבל נח, איש טוב, תם וישר, מנחם אותו. ולמען אדם טוב אחד אלוהים מוכן להתחיל מחדש.

כמוכן, כל זה הוא עניין של אמונה – כמו כל מתן אמן במחשבות וברגשות של אנשים זולתנו. האם אני באמת יודע אם נכון הוא שהאנשים הקרובים אליי ביותר – רעייתי, ילדי, חבריי הטובים – אוהבים אותי או מאמינים בי, או שמא זאת רק חשיבה משאלתית מצדי? אתיאיסטים חושבים לפעמים שהאמונה באלוהים היא אי-רציונלית ואילו האמונה באנשים אחרים היא רציונלית. אבל זה פשוט לא נכון. ההוכחה לכך היא כישלוננו של האיש שבשחר ימי הנאורות ביקש לכונן פילוסופיה על בסיס רציונלי: רנה דקארט. דקארט ידוע במימרתו "אני חושב, משמע אני קיים". הוא היה בטוח רק בדבר אחד: עצם קיומו שלו. לגבי קיומו של כל דבר אחר – קיומם של עצמים חומריים, כל שכן קיומן של תודעות אחרות – אפילו הוא נאלץ לפנות קודם לכן לאלוהים ולהניח את קיומו.

אשר לי, אין לי מספיק אמונה כדי להיות אתיאסט.³ כדי להיות אתיאסט נדרשת אמונה – להאמין באדם, כלומר באנושות כמכלול, או לפחות בעצמך. והאמת היא שלהאמין באנושות אחרי השואה הוא מעשה הנוגד כל היגיון. הפשע המחושב

3. אתיאסט יכול לומר, כמוכן, את מה שזיגמונד פרויד היה קרוב לומר: שהאמונה היא רק אשליה

והמאורגן הגדול ביותר של בני אדם נגד בני אדם אירע לא באיזו מדינת עולם שלישי נחשלת וחשוכה אלא בלב אירופה, בארץ שנתנה לעולם את קאנט ואת הגל, את באך ואת בטהובן, את גתה ואת שילר. התרבות לא הצליחה לתרבת. ההומניזם לא הפך את בני האדם להומניים.

כשעמדתי לראשונה על אדמת אושוויץ-בירקנאו, עשרות שנים לאחר השואה, השאלה שהציקה לי לא הייתה "היכן היה אלוהים?". אלוהים היה בדיבר "לא תרצח". אלוהים היה במילים "וְגַר לֹא תִנְהַ" אלוהים אמר לאנושות "קול דְּמֵי אָחִיךָ צֶעֱקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה". אלוהים מורה לנו את הדרך הנכונה – אך הוא אינו מציל אותנו מפני עצמנו. אלוהים לא בלם את אדם וחיה כשאכלו מהפרי האסור. הוא לא תפס את ידי קין כשהכה את אחיו נפש. הוא לא מנע מהמצרים לשעבד את בני ישראל. משום כך, על פי האגדה התלמודית שקראנו, בריאת האדם נראתה בעיני המלאכים סיכון שאין ליטול. השאלה המציקה לי אחרי השואה, וגם כיום בעידן חדש זה של כאוס, היא "היכן האדם?"

ואשר לאמונה רק בעצמך – זהו היבריס. כל הוגה דעות רציני, עוד משחר ההיסטוריה, הבין שהיבריס נגמר בנמסיס: שעל רהב אנושי חסר גבול יבואו נקם ושילם.

בפני כל אדם רציני עומדות רק שתי אפשרויות רציניות. האחת היא זו המוצגת בתורה: שאנחנו כאן מפני שכוח נשגב, גדול מן העולם, רצה שנהיה כאן. השנייה: שהעולם קיים בגלל תנודות אקראיות בשדה הקוונטי, ואנחנו נמצאים בו בגלל רצף נטול יד מכוונת של מוטציות גנטיות המסוננות בכרירה טבעית עיוורת. לקיום האנושי יש משמעות – או אין. האפשרות הראשונה הולידה את הנביא ישעיהו. השנייה את סופוקלס, אייסקילוס והטרגדיה היוונית. יוון העתיקה עברה מן העולם. ישראל של אברהם ומשה עודה חיה.

מנחמת. אך זו שגיא. להאמין שאלוהים קורא לנו ליטול יוזמה, שהוא מבקש מאיתנו להילחם למען הצדק והשוויון וכבוד האדם, ושהוא רואה בנו אחראים למעשינו – הוא דבר תובעני הרבה יותר מלהאמין שאין לקיום האנושי משמעות מעבר לזו שאנו ממציאים לעצמנו, שאין אמת מוחלטת ואמות מידה מוסריות מוחלטות, ושאין מי שאנו עתידים ליתן לפניו דין וחשבון. חמישים שנות מחשבה בעניין זה הובילו אותי אל המסקנה שהאתאיזם הוא הדרך הקלה, מבחינה מוסרית ומבחינה קיומית – ואני אומר זאת לאחר שהתוודעתי לכמה מגדולי האתאיסטים בזמננו ולמדתי יחד איתם. אין פירוש הדבר שאני ביקורתי כלפי אתאיסטים. בעידן החילוני שלנו זו ברירת המחדל. אך דווקא משום כך, בימינו, יותר מבכל עת באלפיים השנים האחרונות, צריך אומץ כדי לחיות על פי אמונה דתית.

אמונתו של אלוהים

אני מכבד את אלה הבוחרים בטרגדיה היוונית על פני התקווה היהודית. אבל אלה הבוחרים ביהדות פינו חֶדֶר בליבם לרעיון מִשְׁנֵה־חַיִּים מאין כמוהו: שבין שמאמינים אנו באלוהים בין לאו, אלוהים מאמין בנו. יש בחיי רבים מאיתנו, בטוחני לפחות שבחיי שלי, זמנים שהשמש מתכסה בהם מאחורי ענן שחור של ייאוש. דוד המלך הכיר תחושות אלו מקרוב. הן נושאם של כמה ממזמורי תהלים. אנשים יכולים להיות אכזרים זה כלפי זה. יש אנשים המנסים להקל על כאבם שלהם בגרימת כאב לאחרים. אדם עשוי לאבד אמונה באנושות, או בעצמו, או גם וגם. בזמנים כאלה, הידיעה שאלוהים מאמין בנו היא ידיעה גואלת, הופכת־לב. כדברי דוד במזמור כז: "כִּי [אפילו] אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי – הֲוֵה' [תמיד] יֶאֱסֶפְנִי". ידינו רפות לפעמים; לעולם לא יד אלוהים. אנו עלולים לומר נואש; לא כן ה', הנותן לנו תקווה. אלוהים מאמין בנו גם כשאנו איננו מאמינים בעצמנו. אנו עלולים לחטוא ולאכזב פעם אחר פעם, אך אלוהים אינו חדל לסלוח לנו כשאנו כושלים ולרוממנו בנופלנו. האמינו אפוא באמונתו של אלוהים בנו – ותמצאו את הדרך מאפלה לאורה.

רעיון משנה־חיים 1:

אלוהים מאמין בנו גם כשאנו איננו מאמינים בעצמנו. זכרו זאת, ותמצאו את הדרך מאפלה לאורה.
